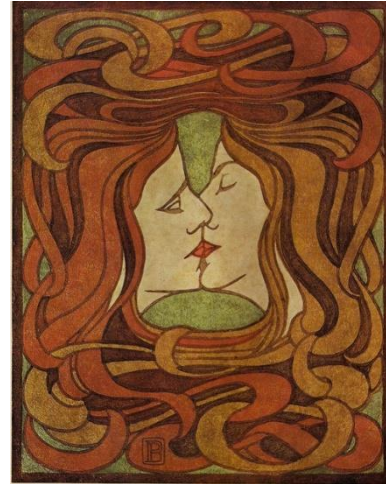

Tristan und Isolde, legende en libretto

door Peter Franken

Zoals gebruikelijk ging Wagner ook bij het schrijven van het libretto van zijn *Tristan* uit van een bestaand verhaal waarvan hij vervolgens een zeer vrije bewerking maakte. In dit geval was zijn voornaamste bron de versroman *Tristan* van de middeleeuwse dichter Gottfried von Straßburg. Diens onvoltooide relaas over het leven van Tristan dateert uit het begin van de 13^e eeuw. Von Straßburg baseerde zich op zijn beurt op een eerdere versie van de Tristanlegende die wordt toegeschreven aan Thomas van Bretagne.

Von Straßburgs *Tristan* kent maar liefst drie Isoldes. In zijn bewerking heeft Wagner er twee samengevoegd en de derde weggelaten. Verder begint Wagner als het ware midden in het verhaal, de complete voorgeschiedenis heeft bij hem moeten wijken voor de eisen die een beknopt libretto nu eenmaal stelt. Toch is het interessant wat langer bij die uitgebreide versie stil te staan. Het begint met de heimelijke liefde van Riwalin en Blanche-flur, de zuster van Marke, koning van Cornwall. Als Blanche-flur ongetuigd zwanger wordt, vlucht het paar naar Bretagne waar Riwalin kort daarop in een oorlogssituatie wordt gedood. Dit grijpt Blanche-flur zo aan dat ze haar levenskracht verliest. Ze houdt het nog net vol tot ze een zoon heeft gebaard maar sterft kort daarop aan een gebroken hart. Die zoon is Tristan, de held van het verhaal en hij wordt dus geboren in een situatie waarin liefde en dood sterk verweven zijn. Het fenomeen Liebestod bepaalt als het ware vanaf de geboorte zijn levensloop. Het pasgeboren jongetje Tristan wordt door Riwalins vertrouwen Rual geadopteerd en opgevoed als ware het zijn eigen zoon. Hij wordt grootgebracht in alle hoofse gebruiken en groeit uit tot een veelzijdig getalenteerde jonge man. Niet alleen een bekwaam strijder maar evenzeer een voortreffelijk minnezanger, en zowat alles daar tussenin. Nadat Tristan is ontvoerd door Noorse kooplieden (Vikings) en bij toeval aan land wordt gezet in Cornwall komt hij bij koning Marke terecht. Dit is zijn oom, maar daar komt men pas een paar jaar later achter als Rual, die al die tijd naar zijn 'zoon' heeft gezocht, bij toeval het hof van Marke aandoet. Alles wordt nu duidelijk en Marke slaat Tristan tot ridder en benoemt zijn neef tot enig erfgenaam.

Koningin Isolde

Als Morold namens zijn zwager, de Ierse koning Gurmun en tevens Markes leenheer, de verschuldigde schatting komt opeisen, doodt Tristan hem in een formeel tweegevecht op leven en dood. Morolds zuster, koningin Isolde, heeft zijn zwaard echter van gif voorzien waardoor de in het gevecht gewond geraakte Tristan eveneens dreigt te sterven. In een desperate poging zijn lot te keren vaart hij in een klein bootje naar Ierland waar hij zich aan het hof voordoet als de minnezanger Tantris. De koningin is onder de indruk van zijn kunsten en besluit hem te genezen. Bovendien laat ze hem haar dochter Isolde onderricht geven in hoofse gebruiken, literatuur en muziek. Eenmaal hersteld reist Tristan terug naar Cornwall waar hij te maken krijgt met veel afgunst. Die alleskunner die het ook nog eens presteert zich in het hol van de leeuw door zijn doodsvijand te laten genezen, moet maar eens leren een toontje lager te zingen. Marke wordt zodanig bewerkt dat hij Tristan terugstuurt naar Ierland om Isolde, de mooie dochter van Gurmun die hij zo voortreffelijk heeft opgeleid voor een leven aan het hof, voor hem als bruid te werven. Daarvoor moet de jonge held een draak doden en nadat hij deze klus heeft geklaard meldt hij zich aan het hof om Isolde junior op te eisen. Hij wordt echter herkend, als Tantris maar ook als Tristan. Nadat hij heeft uitgelegd dat zijn missie in het teken staat van het begraven van de strijdbijl tussen Cornwall en Ierland door Isolde te werven voor zijn oom Marke, laat men hem in leven en wordt de vrede getekend. Moeder en dochter Isolde kunnen hem echter niet vergeven dat hij Morold heeft gedood en hen beiden heeft bedrogen. Beide Isoldes zijn door Wagner samengevoegd tot de Ierse koningsdochter die zowel de 'kunsten' van haar moeder kent maar ook nog eens 'Tantris' heeft laten ontsnappen toen ze alle gelegenheid had hem te doden. Om Isoldes woede aan te scherpen heeft Wagner van Morold Isoldes verloofde gemaakt in plaats van haar oom.

Het drinken van de Liebestrank

De zeereis en nog een Isolde

Koningin Isolde heeft Brangäne een liefdesdrank meegeven voor het geval de betrekkingen tussen haar dochter en de dochter van de oudere Marke wat stroef verlopen. Als tijdens een tussenstop Tristan de treurige Isolde, die erg opziet tegen haar toekomst en nu al heimwee heeft, probeert op te monteren, drinken ze samen een glaasje. En dat is nou net de drank die voor later bestemd was. Plotsklaps verliefd laten de jongelui er geen gras over groeien en Isolde verliest nog op zee haar maagdelijkheid. Om Marke te misleiden neemt de maagdelijke Brangäne haar plaats in tijdens de huwelijksnacht en in het donker heeft Marke niets in de gaten. Daarna begint een periode vol verwickelingen waarin Tristan en Isolde zoveel mogelijk bij elkaar proberen te zijn en die tijd volop gebruiken voor snelle seks zonder dat dit aan het hof bekend wordt. Uiteraard begint hun gedrag op te vallen maar Marke wil aanvankelijk van geen verdachtmakingen weten. Het onttaardt in een kat en muisspel waarin Tristans tegenstanders hem proberen te ontmaskeren ten overstaan van Marke en Tristan en Isolde tegen beter weten in doorgaan met hun geheime ontmoetingen. Uiteindelijk kan ook Marke niet langer in de

onschuld van het koppel blijven geloven en wordt steeds wantrouwiger. Als hij hen dan eindelijk 'innig verbonden' slapend aantreft is de maat vol en wordt Tristan verbannen. Hij zweert Isolde eeuwige trouw en keert terug naar Bretagne, zijn geboorteland. Daar leert hij een derde Isolde met de bijnaam Weißhand kennen. Hij huwt haar, niet zozeer uit liefde maar veeleer vanwege haar naam, die hem het gemis van zijn geliefde Isolde in Cornwall een beetje verzacht. Hij kan Isolde niet loslaten en lijdt onder de gedachte dat zij hem misschien is vergeten. Hiermee worstelend begint hij Isolde zelfs te verwijten dat zij hem in de steek heeft gelaten. Zijn nieuwe Isolde beseft dat alles heel goed maar probeert hem niettemin geheel voor zich te winnen: niet slechts een huwelijk maar echte liefde. Als Tristan weer eens gewond raakt, verzorgt Frau Weißhand hem maar hij laat een bode naar Cornwall gaan om Isolde te vragen die taak over te nemen. Het schip waarmee de bode terugkeert moet door middel van een witte vlag signaleren dat Isolde aan boord is. Een zwarte vlag geeft aan dat ze geweigerd heeft mee te komen om haar zo moeizaam herwonnen eer aan Markes hof niet prijs te geven. De jalouse Isolde Weißhand staat op de uitkijk, ziet een witte vlag en zegt tegen Tristan dat het schip een zwarte vlag voert. Dat is voor Tristan de laatste druppel en hij sterft: Tristans Liebestod. Die laatste episode vermeldt von Straßburg niet maar komt wel voor bij andere auteurs. Wagner heeft de scène met die vlaggen ook gebruikt als hij Kurwenal op de uitkijk laat staan en vraagt: 'Die Flagge? Die Flagge?' Waarop Kurwenal antwoordt: 'Der Freude Flagge am Wimpel lustig und hell!'

Wagners Tristan

Hierboven is een korte samenvatting gegeven van de hoofdlijn van het Tristanverhaal. Bij von Straßburg zijn er talrijke uitweidingen en subplots die buiten beschouwing zijn gelaten. Slechts dat wat nodig is om deze versie te vergelijken met die van Wagner is in dit verband van belang. Behalve dat Wagner zo ongeveer halverwege is begonnen en de verwickelingen aan Markes hof tot een minimum heeft beperkt, zijn er op het eerste gezicht geen grote verschillen tussen beide versies. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat Wagner nauwelijks romantiseert maar de nadruk legt op de onmogelijkheid van de liefde tussen Tristan en Isolde zolang beiden nog een aards leven hebben en er dus slechts sprake van vervulling kan zijn in de dood. In de Middeleeuwen was zo iets als zelfmoord ondenkbaar, daarop heerste een absoluut taboe. Wegkijnen door de onbereikbaarheid van een geliefde met de dood tot gevolg was echter wel degelijk een literaire optie. Zo ontstond het fenomeen Liebestod. Wagner hoeft zich daar minder van aan te trekken zodat hij een situatie kan doen ontstaan waarin een moord gevolgd door een zelfmoord wordt voorbereid. Isolde wil Tristan immers van de Todestrank laten drinken om vervolgens de rest zelf tot zich te nemen. Uiteraard gaat dat niet door want anders zou er van het hele verhaal niet veel over blijven, maar de dreiging is duidelijk aanwezig.

Bij Wagner is Isolde niet slechts terneergeslagen maar depressief. Zij verliest voor de tweede maal haar eer: de eerste keer was toen ze landverraad pleegde en Tristan heeft laten ontsnappen, de tweede keer nu ze ter bezegeling van de vrede met een voormalig vazal als bruid wordt uitgeleverd. Haar vader heeft zich moeten schikken in het verlies van de heerschappij over Cornwall en nu – adding insult to injury – wordt zij hiervan persoonlijk het slachtoffer. Maar als we tussen de regels doorlezen bemerken we nog een derde reden van haar gemoedstoestand. Immers

Isolde's Liebestod

trouwen met Tristan was toch ook een mogelijkheid geweest? Waarom per se die oude koning Marke? Als Isolde in de eerste akte Tristan naar zich toe laat komen, beweert ze dat er nog geen verzoening heeft plaatsgevonden tussen hen beiden. Om die bewering te rechtvaardigen sleept ze de dood van Morold erbij. Tristan is zich van geen kwaad bewust, hij heeft Morold niet vermoord maar gedood in een formeel tweegevecht, dus helemaal legaal. Toch geeft hij toe: laat maar komen die verzoeningsdrank, wel vermoedend dat het zijn dood kan worden. Het wekt de indruk dat hij haar heimelijk begeert en beseft dat een relatie er niet inzigt, althans niet zolang beiden nog 'Erdenluft atmen'. Beiden flirten op dat moment met de dood waardoor alle zintuigen op scherp staan. Als Brangäne in plaats van een liefdesdrank een glas wijn had geserveerd zou dat ook wel volstaan hebben om de ontlanding te bewerkstelligen waarin beiden hun echte gevoelens de vrije loop laten. In het vervolg laat Wagner zijn twee protagonisten opvallend vaak over dag en nacht, of licht en donker zingen. Dat heeft van doen met het gebruik van de nacht als metafoor voor alles dat met de vrouw, erotisch en seks te maken heeft terwijl de dag staat voor hetgeen 'het daglicht kan verdragen': de man, de gevierde held, het hoofse leven. Als Tristan zich beklaagt over het licht dat maar niet uit wil gaan, de dag die maar voortduurt, dan is hij bezig met de overstap naar die andere wereld, de vrouwelijke, die van Isolde. In de tweede akte heeft het koppel een nachtelijk samenzijn en Tristan wil alles behalve terug naar het licht, en dus evenmin naar zijn eigen wereld. Ze tarten het noodlot door tot de ochtendschemering bij elkaar te blijven waarbij ze zich bijna willens en wetens door Marke laten betrappen. En vervolgens probeert Tristan zich door Melot te laten doden. Immers als hij dood is zal Isolde hem vanzelf wel volgen. Haar Liebestod laat nog wel even op zich wachten maar er wordt al wel op gerekend. De liefde van Tristan en Isolde heeft een transcendent karakter bij Wagner en kan slechts bestaan in de vereniging van beiden in de dood. En dat maakt een goede uitvoering van dit meesterwerk elke keer weer tot zo'n emotioneel overweldigende ervaring. Een goede uitvoering heeft in dit verband echter een bredere betekenis dan slechts een goed verzorgde muzikale component. Door het comprimeren van de legende, met weglating van veel zijsprongen en bijfiguren, is Wagners opera feitelijk een Kammerstück geworden. Alle scènes spelen zich af in een beperkte ruimte met een minimum aan personen. In de eerste akte is er het schip waarvan twee delen in beeld komen: het vertrek waarin Isolde en Brangäne zich ophouden en het dek waarop Tristan en Kurwenal het schip op koers houden. In de tweede akte is er het liefdesnest en de derde akte voltrekt zich geheel rond Tristans doodsbed. Kurwenal kijkt naar buiten of Isolde er al aankomt, de herder speelt buiten beeld zijn deuntje. Alles staat in het teken van de relatie tussen Tristan en Isolde, met een minimum aan bijfiguren en in een zo compact mogelijke ruimte. Uiteraard komt Marke in beeld maar zijn optreden heeft feitelijk alleen in de tweede akte enige betekenis. In de derde akte is zijn (overigens prachtige) bijdrage volstrekt overbodig. Melot (een hybride van Tristans vertrouweling Marjodo en de kwaadaardige dwerg Melot) heeft maar een paar zinnen te zingen. Het stuk vraagt nadrukkelijk om een sobere compacte enscenering en het is dan ook geen wonder dat Wieland Wagner hier zo goed raad mee wist. Zijn visie op het stuk is voor velen nog steeds de maat der dingen.